

Velké jeřábí putování aneb Zpráva o migraci jeřábů

Velké migrace zvířat působí vždy impozantně. Stáda pakoňů v oblacích prachu africké savany, motýli monarchové táhnoucí na zimoviště v Mexiku, pohyblivá masa sobů v tundře Severní Ameriky. Středoevropan tyto přírodní jevy zná zpravidla jen z četby, filmů nebo fotografií. Není ovšem těžké tento nedostatek napravit i v podmínkách tak hustě zalidněného kontinentu, jako je Evropa. Jeřábí táhnoucí po obloze, v klínech a hlasitě křičící, prokazatelně působili inspirativně na básníky od antiky po současnost. Podobně mohou působit, jak se zdá, také na zoology a fotografy. Cesty za táhnoucími jeřáby do tří popsaných regionů, vykonané v průběhu přibližně 10 let v obdobném badatelském obsazení, poskytly množství zkušeností, poznatků, souvislostí i fotografií, které nelze získat jinak.

*(Nomen habes)... quod penna scribente grues ad sidera rollunt
Nosíš jméno, jež jeřábí píše křídly na nebesích
Martial, Epigramy (ca 90 n. l.)*

*Sedivé mlhy nad lesem plynou, jako duchové vlekouce se řadem;
jeřáb ulétá v krajinu jinou – pusto a nevlídnou ladem i sadem.
Karel Jaromír Erben, Kytice (1853)*

*Nebe je modrošedé a jeřábí táhnou, od nohou už to zebe a víra se ztrácí...
Petr Skoumal. Poločas rozpadu (1989)*

Jeřáb popelavý (*Grus grus*) osídluje v hnízdní době rozsáhlé území Evropy a Asie. Hnízdní areál tvoří dvě územně spojené populace poddruhů jeřába popelavého evropského (*G. g. grus*) a j. popelavého sibiřského (*G. g. lilfordi*). Oba poddruhy jsou tažné, přičemž nám dostupnější jsou tahové cesty a zastávky evropské populace, která používá dvě hlavní trasy – západní a východní. Je to dáno tím, že valná část evropských jeřábů hnízdí ve Skandinávii a Pobaltí, a tvar regionu, zejména severojižní rozdělení Baltským mořem, také předurčuje hlavní směr tahu. Popsané rozdělení populací ale neplatí absolutně.

Východní tahová cesta

Východní neboli baltsko-uherská trasa vede jeřáby po dosažení vzletnosti mláďat přes Karpaty do Velké uherské nížiny, do národního parku Hortobágy. Tento národní park chrání krajinný fenomén pastvin maďarské pusty (obr. 5). Území zavodňuje říčka Hortobágy, levostranné rameno Tisy. Součástí parku je také rybníční soustava, poskytující jeřábům možnost bezpečného nocoviště. V okolí tohoto chráněného území se rozprostírají nekonečné lány kukuřice, jejíž zbytky po sklizni dávají těmto ptákům převládající část potravy. První jeřábí se v povodí Tisy ob-

jevují už v srpnu, desetitisícová hejna, která lokalitu proslavila, sem přilétají až v září a říjnu.

Ještě počátkem 80. let 20. stol. oblast využívaly přibližně tři tisíce jeřábů ročně, dnešní počty jsou daleko vyšší, odhady uvádějí přítomnost 80–90 tisíc jedinců, v kulminaci bylo dokonce několikrát překonáno číslo 100 tisíc (např. v říjnu 2016 počty přesahovaly odhadem 135 tisíc). Tolik jedinců se na původní nocoviště nevešlo, a tak se v okolí vytvořila řada menších nocovišť. Délka pobytu takového množství ptáků je nutně limitována potravní nabídkou, odlet jeřábů navíc ovlivňují i klimatické podmínky. Obojí vede k tomu, že jeřábí lokalitu opouštějí zpravidla po příchodu mrazů (zámrazu), v některých letech ale i dřív, po vyčerpání zdrojů potravy. Většina hejna pokračuje na zimoviště v turecké Anatolii, dále do Izraele (lokality na horním Jordánu) a do Etiopie na horní tok Modrého Nilu (k jezeru Tana).

Národní park Hortobágy je často navštěvovanou lokalitou, čeští ornitologové ho dobře znají a v době našich podzimních státních svátků (28. září a 28. října) zde češtinu nelze přeslechnout. Nejvíce zkušeností s jeřábími hejny, jejich chováním a fotografováním máme právě odsud.

Den jeřábů začíná s rozedněním. Před východem slunce se hlavního nocujícího hejna v mělčinách rybníka Kondáse (obr. 7) zmocní neklid a ptáci se začnou hlasitě ozývat. Poté vzletnou různě velká hejna

1 Švédsko, oblast jezera Hornborga. Početná hejna jeřába popelavého (*Grus grus*) se zde shromažďují počátkem jara, na tahové zastávce při návratu ze zimoviště a před další cestou na hnízdiště.

2 Dospělý jeřáb popelavý za letu

3 Typický klín hejna jeřábů v ranním světle

4 V maďarském národním parku Hortobágy naletují jeřábí k ornitologům a fotografům ve výši pozorovatelen. Ptáci zde mají významnou podzimní zastávku během cesty na zimoviště východní tahovou trasou.

5 Jeřábí shromaždiště a intenzivní vypásání v NP Hortobágy spolu jednoznačně souvisí.

6 Biotop sklizených rýžových polí ve španělské Extremaduře – vyhledávaná oblast západní tahové cesty jeřábů

3

4

5

6

a rozdělují se všemi směry. Jednu chvíli je nebe plné jeřábů. Nejmenší skupiny tvoří rodiny pozůstávající z rodičovského páru a jednoho nebo dvou mláďat. Mladí se poznají snadno podle cihlově rezavého zbarvení peří na hlavě. Největší hejna čítají stovky jedinců. Za hlasitého křiku proletují kolem ornitologických pozorovatelů a usedají na vypasené plochy nebo sklizená pole. Ptáci sběrem potravy tráví většinu dne, v podvečer se shlukují a s blížícím se večerem se vracejí na nocoviště.

Západní tahová cesta

Tato migrační trasa vede západoskandinávské jeřáby na jih, za dánské úžiny. Roli pohníždního shromaždiště zde hraje širší region vymezený ostrovem Rujána a národním parkem Vorpommersche Boddenlandschaft na severu. Na jihu je oblast jeřábích shromaždišť omezena až Berlínem, ojedíněle se hejna vyskytují také na jih od něj. I zde jeřábi konzumují zbytky po sklizení kukuřice a i odtud definitivně mizí po zámrazu. Zvláštní postavení má v rámci oblasti především ostrůvek Hiddensee u západního pobřeží Rujány, další tradiční cíl českých ornitologů. Tahová cesta pak pokračuje jihozápadním směrem, přes Francii do centrálního a jižního Španělska. Právě na tento jižní konec trasy vedla naše listopadová cesta v r. 2015.

Obvykle se traduje, že jeřábi v západošpanělské Extremaduře v zimě konzumují především žaludy dubu korkového (*Quercus suber*). Na místě se však ukázalo, že to není tak jednoduché. Dub korkový se na lokalitě prakticky nevyskytuje, není totiž dostatečně odolný proti mrazu. Jde tedy bez výjimky o dub cesmínový (*Q. ilex*). Pro zdejší krajinu je typická zvláštní vegetační formace zvaná dehesa (obr. 8) – řídký pastevní les, v minulých dobách podrostlý trávničky, dnes občas oraný a podsevaný obilím. Tradičně se dehesy užívaly zejména k pastvě ovcí a dobytka, na podzim se na opadaných žaludech pasou stáda domácích prasat.

Malý počet jeřábů jsme skutečně zastihli v dehesách, lze ale jen těžko spolehlivě odhadnout, jakou potravu zde přijímali. Spíše se zdálo, že vypasené lokality preferují (podobně jako v uherské pustě) proto, že zde mají sběr potravy snazší.

Převážná většina pozorovaných jeřábů, kterých zde v zimě pobývá v posledních letech až 120 tisíc, se na počátku zimování v listopadu pohybovala na sklizených rýžových polích (obr. 6). Pěstování rýže je ve Španělsku tradiční, sahá až do dávno minulé doby arabské přítomnosti na Iberském poloostrově. Početnost pěstebních oblastí a rozloha rýžových polí se během 20. stol. zvětšila, prý zejména v souvislosti s občanskou válkou. Každopádně jsou extremadurská rýžová pole vděčně přijímána jako biotop řadou migrujících ptačích druhů – jako příklad jmenujme čápa bílého a černého (*Ciconia ciconia* a *C. nigra*), volavku rusohlavou (*Bubulcus ibis*) nebo čejku chocholatou (*Vanellus vanellus*).

Podle dostupných (byť starších) výsledků bylo v Extremaduře zaznamenáno v letech 1992–2004 celkem 1 400 pozorování kroužkovaných jeřábů (pomocí barevných odečítacích kroužků na nohách). Původ byl identifikován u 330 jedinců

7 Rybník Kondás v Hortobágy Halastó (rybníční soustavě) slouží jeřábům jako hlavní nocoviště v oblasti NP Hortobágy. Jeho mělké vody poskytují hejnům potřebný pocit bezpečí.

8 Španělsko, interiér biotopu zvaného dehesa – vypasený trávník a soliterní duby cesmínové (*Quercus ilex*)

9 V letících hejnech lze rozeznat jeřábí páry, případně i rodičovské páry s letošními mláďaty, snadno poznatelnými podle cihlově rezavého zbarvení hlavy.

10 Dospělý pták podsvícený vycházejícím sluncem. Snímky Z. Součka

okroužkovaných v těchto zemích – 127 ve Švédsku a Norsku, 113 v Německu, 38 ve Finsku, 21 ve Španělsku, 13 v Estonsku a 28 jedinců mělo poškozené, a tudíž neidentifikovatelné kroužky. Z toho bylo 230 (70 %) dospělců a 100 (30 %) mladých ptáků (Lundin a kol. 2005). Přítomnost finských a estonských jeřábů naznačuje, že příslušnost k tahové cestě daná geografickým původem není absolutní. Navíc před čtyřmi roky přes naše území táhlo počátkem listopadu několik tisíc jeřábů zjevně z hortobágského shromaždiště směrem k západu. I toto pozorování signalizuje míchání hejn z obou tahových cest na zimovištích.

Při pokračování naší expedice na jih na rýžová pole v deltě Guadalquiviru (cílem zde bylo především setkání se zimujícími husami velkými – *Anser anser*) jsme jeřáby sice také zastihli, jejich počet byl ale kupodivu mnohem nižší než v severněji položené Extremaduře.

Cestou zpět na sever

S končící zimou se jeřábi opět vydávají na sever. Na našich hnízdních lokalitách se objevují celkem nenápadně už na přelomu ledna a února, po jednotlivých hnízdních párech. Na západní tahové cestě ale narážejí na zásadní klimatický problém. Zatímco na jihu Skandinávie umožňuje odchod zimy rozptýlení do hnízdních teritorií, na severu stále leží sněhová pokrývka. V té době táhnoucí jeřábi musejí vyčkat příznivějších podmínek. Dnes již klasickou lokalitou pro zastávku se stalo menší jezero Hornborga (obr. 1 a obr. na 3. str. obálky) mezi velkými jezery Vänern a Vättern, hlavní ornitologické pozorovací místo se nachází na jeho jižním cípu, na dohled od silnice číslo 184. Pozoruhodný je vznik

tradice jeřábí zastávky na této lokalitě, původně se zde jeřábi živili zaořávanými zbytky brambor z místního lihovaru. Po jeho zániku začali lidé ptáky přikrmovat přímo, což vede k tomu, že zde koncem března a v dubnu pobývají tisíce ptáků, které relativně zblízka pozorují tisíce návštěvníků. Např. v dubnu 2010 se v místě pohybovalo 10 tisíc jeřábů. V noci je jim sypán ječmen ze speciálně konstruovaného vozidla pro pohyb na měkkých rašelinových loukách. Potravní nabídku ochotně přijímají i jiné ptačí druhy, a tak tu

můžeme např. pozorovat početné labutě zpěvné (*Cygnus cygnus*).

Migrace jeřábů představuje jeden z velkých zážitků, které nám poskytuje starý kontinent. Do Španělska a Švédska máme sice poměrně daleko, na podzimní shromaždiště severně od Berlína nebo do Velké uherské nížiny se však dostane relativně snadno každý, kdo chce toto velkolepé přírodní divadlo vidět na vlastní oči.

Seznam použité a doporučené literatury je uveden na webové stránce Živa.

